

A lelkiismeret témaköre az Ember- és társadalomismeret oktatásában

Elméleti alapok és didaktikai segédlet

A lelkiismeret kérdésköre széles sávban érintkezik a filozófiai antropológia, az etika, a (morál)teológia, a pszichológia és a jog területeivel. Eltekintve e tudományok gazdag anyagától e tanulmány mindössze a téma neveléslelektani és tantárgy-pedagógiai szempontjaival foglalkozik.

Lelkiismeret szavunk tartalmát lexikailag (1) is meghatározhatjuk, ám az etimológiai vizsgálat messzebb vezet a fogalmi tisztázásban. A lelkiismeret szavunk kimutathatóan nyelvújítás előtti. (2) Tartalomhűségben precíz fordítása a görög syneidésisnek és a latin conscientia-nak. Sőt, némi honfíúi büszkeséggel elmondhatjuk: többet ad, mint az eredeti, vagy akár a német Gewissen.

A 16. századtól egészen a 20. századig megtartja külön írt formáját, ebben még hangsúlyosabb a két összetevő jelenléte: olyan ismeretet jelöl, amely lelki. Ebből a jelzőből még sok minden következhet: a lélekben van jelen, a lélekre vonatkozik, a lélekkel megszerezhető vagy a lélektől származik. (3)

A fogalom értelmezése hosszú eszmetörténetre tekint vissza. *Platón* a jó ideájának felidézésében (anamnésis), *Arisztotelész* az erkölcsi okosság és az erények (areté) gyakorlásában látja az erkölcsi érzék szerepét. Nála fő etikai cél az eudaimonia érvényesülése. *Démokritosz* már tud jó és rossz lelkiismeretről (agathé-orthé, poneira-deiné syneidésis). A hellénista történetírók (*Plutarkhosz*, *Sztrabón*) aszerint ítélik meg a história szereplőit, hogy melyik volt jellemző rájuk. A rómaiak átveszik és mind inkább jogi minőséggel töltik meg a bona / mala conscientia kategóriáit. *Cicero* az optima conscientia-t teszi meg az erkölcsi döntések végső mércéjévé, egyben visszajelzésévé. *Seneca* örszemet (testis) lát benne, amely, ha hagyják, megelőzi a bajt.

A lelkiismeret megelőző és reagáló funkcióját a keresztény morálfilozófia foglalja rendszerbe. *Szent Ágoston* – *Origenész* és *Tertullianus* nyomán – az embert szabad akaratú, Istennek és a lelkiismeretének felelős, erkölcsileg cselekvőképes lénynek tekinti. *Aquinói Szent Tamás* szerint mindkétféle lelkiismeret (conscientia antecedens, conscientia subsequens) ellenőrző szerepet tölt be, tévedhetetlen csupán az az erkölcsi érzék (synderesis), amely isteni sugallatra szólal meg bennünk.

A protestantizmusban *Luther* az üdvözítő hit mellett az erkölcsi döntésekben a lelkiismeretre mint legfelső fórumra apellál. *Kálvin* kettősen viszonyul ehhez: részint az általános kegyelem jelének tartja, hogy a belső törvény (lex interna) minden emberben működik, másrészt szerinte a lelkiismeret sem mentesül az ember általános esendőségétől (conscientia per exa), ezért csak a Szentlélek által megújított ember képes arra, hogy elnyerje a jó lelkiismeret (pura conscientia) adományát.

Az újkorban *Kant* az erkölcsi cselekvés forrását a kategorikus imperatívusszal, *Schleiermacher* a feltétlen függés vallásos érzületével azonosítja. *Hegelnél* a jót előíró normákat a kollektív erkölcsi érzék (nemes tudat) alkotja meg. *Nietzsche* és *Feuerbach* már leválasztja a moralitást a transzcendens értékekről, *Marx* pedig egyenesen a társadal-

mi igazságosság kibontakozásának egyik fő akadályát látja az elbódított tömegek vallásos moráljában.

A 20. században a mélylélektan antropológiai alapokon, a protestáns teológia hitelvi nézőpontból vonja kétségbe, hogy ha létezik is belső morális érzék, az orientációs ponttá válhatna az erkölcsi cselekvésben. *Freud* a természetes ösztönkésztetéseket elnyomó Felettes Ént teszi felelőssé a neurozisz kialakulásáért. Viszont, tanítványai közül *Jung* és *Frankl* – újra – azt is természet szerinti adottságnak tekintik, hogy az ember az élet felőbb értelmét és etikai minőségét keresi.

A filozófiában *Plessner* és *Scheler*, a teológiában *Chardin* és *Tillich* állítja helyre a transzcendenciának és a morális irányultságnak azt az egységét, amelyet a redukcionista emberszemléletek korábban felbontottak. Az excentricitás, a végtelenre irányultság és a teleologikus evilági jelenlét érvényesebben hatnak a szabad és felelős lelkiismeret kialakulására, mint a kötelességtudat és a kategórikus parancs.

Rövid eszmetörténeti áttekintésünket összegezve elmondhatjuk, hogy a lelkiismeretünk olyan képességünk, amely belső motívumként mozgat. Kifejlődésében a feltétlenség (veleszületés) és a feltételeesség (környezet, tanulás) ugyanúgy aránylik egymáshoz, mint bármely más kompetencia vonatkozásában. Egyszerre keres, rekonstruál, alkot és alkalmaz valamilyen koherens erkölcsi normarendszert.

A minimumkonszenzus etikája arról tanúskodik, hogy létezik olyan egyetemes erkölcsi tudás, amelynek alapján a transzcendensre nyitott ember a legkülönbébb kulturális környezetben élve hasonló lelkiismereti döntésekig jut el. (4)

Megelőzően és követőleg, vádlóan – korrekcióra vezetve – és buzdítóan – megerősítő módon – fejti ki hatását. A pedagógia és a pszichológia 20. századi eredményei arról tanúskodnak, hogy e két lelkiismereti funkció együttes működésére szüksége van az embernek lelki egészsége, valamint morális integritásának megőrzése és kibontakozása érdekében.

A normakövető, felelős döntés és az ember akarati szabadsága tehát egymással korreláló fogalmak. A szabad lelkiismeret mentes minden külső kényszertől, csak benső vagy interiorizált parancsokat hajtat végre az akarati mechanizmus által. Választások elé állít, amelyekben az ittlét töredékességével szembesülünk: nem birtokolhatjuk a teljességet, valamiről le kell mondanunk a továbblépésért.

Az ember ittlétének eme töredékességét az örökkévalóság tudata és a jelenlét totalitása (5) a lelkiismeret önkéntes igen-je és nem-je által oldhatja fel. Más szóval, az itt és most szűkös tereit sub speciae aeternitatis igyekszem a legjobb tudásom szerint, létfeladatomra nézve teljesen kitölteni. Cor accusator, Deus defensor: még ha vádol is a szív, az Isten hatalmasabb, mint a szívünk. Ez a tájékozódásában és transzcendens kötődésében theonóm, szabad döntésére és felelősségére nézve autonóm ember erkölcsi hivatása, amelybe a tévedés kockázatának vállalása éppúgy beletartozik, mint a bátor szembenézés a tévedés lehetséges következményeivel.

A lelkiismeret témaköre az általános és középiskolai etikaoktatásban

A Nemzeti Alaptanterv a felső-alapfokú és középfokú tanulási szakaszba illesztette az embertudományi ismereteket (ember és társadalom műveltségi terület). A kerettanterv bevezetésével pedig az etika általános oktatása a 7. és 11. évfolyamon foglalta ezeket magába, igaz, tantárgyi modulként, csökkentett óraszámban. Egy 2002-ben kiadott miniszteri rendelet Ember- és társadalom(ismeret) elnevezéssel, lényegében érintetlenül hagyta a tantárgy korábbi pozícióját.

Az embertudományi stúdiumok tehát tanévenként 37 (heti 1) óraszámban, a 13–14 éves, valamint a 17–18 éves korcsoportokban folynak. Az életkor kiválasztásában nyilvánvalóan a fejlődési szakaszváltások és a különböző iskolatípusokban biztosítandó előmeneteli szempontok játszottak szerepet az óraszámcsökkentés „pragmatikus” fűnyíróel-

ve mellett. A tudománycsalád maradék képviselője a tantárgyi szerkezetben jóformán továbbra is csak az irodalom és a történelem tantárgy maradt.

Nem az én feladatomban, hogy mindennek a tanulási-nevelési folyamatra gyakorolt hatását értékeljem. Csupán azt a véleményt fogalmazom meg itt, hogy a magyar közoktatás – struktúra-konzervatizmusára jellemzően – mind a mai napig figyelmen kívül hagyja az embertudományok óriás léptékű, 20. századi fellendülését. Nem csoda hát, ha diákjaink tudásanyagának jelentős része hasznavehetetlen adathalmaz marad.

Az ember husserli életvilága és az elméleti ismeretek közötti szakadékot az értelmező megértés alapattitűdjé és a kompetenciák megszerzése hidalhatja át. Ennek hiánya a humán tudásterületeken egyet jelent azzal, hogy olyan fiatalokat képezünk, akik két dolog

A nevelőnek figyelembe kell vennie, hogy a prepubertásból kilépő ifjúknak az ősbizalmatlanság (Erikson), a „nem létezésből való félelem, az ontológiai szorongás” görcseivel kell megküzdnie. Ennek a félelemnek nincsen konkrét tárgya; háttérben az erkölcsi megsemmisüléstől, a kirekesztődéstől, az egzisztenciális és nemi kudarctól való rettegés húzódik meg, amely a váratlan vagy stresszhelyzetekben könnyen tárgyiasul. Ez a nemi identitáskeresés kritikus folyamatában elégtelenségérzéssel, ingerlékenységgel, büntudattal (a fiúknál az éjszakai ejakuláció miatt) és az ezt kompenzáló, fokozott szexuális érdeklődéssel, harsány, olykor drasztikus (obszcén) megnyilvánulásokkal ad jelet magáról. A pedagógusnak ezzel szemben semmi esetre sem szabad megszegyenítő, megtorló módon fellépnie, hiszen ezzel csak megerősíti az ilyen jelenségek kiváltó okait.

között választhatnak: vagy kiszolgáltatottak és versenyre képtelenek maradnak, mert nem tudnak eligazodni önmagukon és társadalmukon, vagy a „véletlenbe vetett bizalom” (Oser) ingoványos terepén, az értelem nélküli lét szubkultúráiba süllyedve akarnak sikeres emberekké válni. Csak a körülmények különösen kedvező összejátszása esetén tévednek rá a harmadik útra: hogy egyszerre folytonosan önképző, morálisan szemlélődő és öntevékenyen cselekvő emberré legyenek, s ha ez a kegyelem folytán mégis így alakul, abban vajmi csekély része van az iskola által közvetített tudás szerkezetének.

A fejlődési szakaszok követése a lélektanban és a pedagógiában – Piaget kognitív fokozatai nyomán – Erikson és Kohlberg munkásságával széleskörűen alkalmazott módszerre vált. Erikson a fejlődés nyolc pszichoszociális stádiumát különbözteti meg, a változás-ingadozás pólusait bemutatva. Ezek között a serdülőkort, amely az 5. szakasz, az identitás vagy szerepkonfúzió alternatívája jellemzi. Ez úgy értendő, hogy hol az egyik, hol a másik tendenciái hatják át a tudattartalmakat, mígnem az egyik rögzül, a másik visszaszorul. A fejlődés kedvező kimenetele esetén egységes és egyedi önkép alakul ki a fiatalban, sikertelen kimeneti eredményként az identitás- és szerepszavazár állandósulása terheli a személyiséget. (6)

Kohlberg az erkölcsi gondolkodás előre haladásában három szintet és hat fő szakaszt

jelöl meg a fejlődési pályán. Ebben az ifjúkor kezdetét a konvencionális szint elérése, a környezet tetszésének elnyerése határozza meg, míg az ifjúkor későbbi szakaszán fixálódik a konvencionális szint, miközben a tekintélyválasztás és -követés, a társas szabályok megválasztásával és követésével társul. (7)

A fenti megállapítások az ifjúkor erkölcsi fejlődésére nézve is megvilágító erejűek, és jól hasznosíthatók az etikaoktatásban.

Az életrszakasz-kutatások pedagógiai alkalmazása – amint ezt már említette – Piaget nevéhez fűződik. (8) Az ifjúkorban nyílik meg a formális operatív, elvonatkoztató, de-

duktív és hipotetikus gondolkodás lehetősége. Ennek megfelelően a serdülőkorú tanuló már képes olyan fogalomkonstanciák elsajátítására (formális: fogalmi gondolkodás), mint erkölcsi norma, erény, bűn, igaz, hamis, látszólagos, valós stb. Emellett nemcsak megfeleltetni képes a fogalmat az állandó tartalommal, hanem alkalmazni is (operativitás) tudja azt konkrét példával. Az absztrakciós képesség kialakulása pedig – főként a felsőbb, 11. évfolyamosok körében – az önálló gondolkodás és értékrend-kialakítás kezdeti megalapozását teszi lehetővé.

Itt a fejlődés szempontjából ellentétesen hat az a pszichológiai motívum, hogy az ifjú – fokozott létbizonytalansága miatt – emocionális végletességre és azon belül gyors elköteleződésre hajlamos. Azonban a nevelőmunka sokat segíthet neki abban, hogy szubjektív értékválasztásában mértéktartóbb legyen, az örökérvényű közösségi értékek (például család, nemzet, emberség, becsület, klasszikus szellemi-művészeti alkotások) iránt pedig jusson el a bátor odaadásra és elkötelezettségre. (9)

Piaget fejlődéslelektani alapokról kiindulva fontosnak tartja a kognitív, organikus és emocionális elemek komplexitásának figyelembe vételét a fejlődésben (10), a durkheimi morális tekintélynek (11), a referenciacsoport értékvilágának és az ideális énképnek a közelítését egymáshoz és a serdülő reális személyiségjegyeihez (12), a kölcsönös alkalmazkodást (a nevelő és a nevelt között) és a szabad együttműködés elvének követését. (13) A nevelőnek figyelembe kell vennie, hogy a prepubertásból kilépő ifjúnak az ösbizalmatlanság (Erikson), a „nem létezésből való félelem, az ontológiai szorongás” (14) görcsei-vel kell megküzdenie. Ennek a félelemnek nincsen konkrét tárgya; háttérben az erkölcsi megsemmisüléstől, a kirekesztődéstől, az egzisztenciális és nemi kudarcból való rettegés húzódik meg, amely a váratlan vagy stresszhelyzetekben könnyen tárgyiasul. Ez a nemi identitáskeresés kritikus folyamatában elégtelenségérzéssel, ingerlékenységgel, büntudattal (a fiúknál az éjszakai ejakuláció miatt) (15) és az ezt kompenzáló, fokozott szexuális érdeklődéssel, harsány, olykor drasztikus (obszcén) megnyilvánulásokkal ad jelet magáról. A pedagógusnak ezzel szemben semmi esetre sem szabad megszegyenítő, megtorló módon fellépnie, hiszen ezzel csak megerősíti az ilyen jelenségek kiváltó okait. Ugyanakkor azt is jeleznie kell, hogy az efféle feloldási kísérlet nem szalonképes, és nem is old fel (meg) semmit. A nevelő-nevelt közötti meghitt, nagyobb testvér-kisebb testvér jellegű viszony (16) lehet alkalmas az intim szféra kérdéseinek nyílt, egyszerre komoly és felszabadító tisztázására.

Az etikaoktatás megfelelő szellemi municiót szolgáltat ennek a kialakításához, hiszen a biológiaóra lehetőségeihez képest szélesebb teret nyit az életkori gondok embertani, pszichológiai, társaslelektani és etikai rendszerezettséggel megbeszéléséhez. A foglalkozások megtervezését, a tanórák vezetését és végső soron a tantárgyi célok elérését nagy mértékben segítheti egy alaposan átgondolt és módszertanilag is hasznosítható tankönyv.

A lelkiismeret témakörének egy lehetséges feldolgozása a 7. és a 11. évfolyam számára

A témavázlat közös elemei a 7. és a 11. évfolyamon

Téma: a lelkiismeret

Időkeret: 2–3 tanóra

Elérendő célok:

- az alapfogalom és a társfogalmak megértése;
- a kapcsolódó ismeretanyag elsajátítása;
- példákön történő alkalmazás (kognitív fejlesztési célok);
- a tanulók erkölcsi érzékének és tudatának fejlesztése meglévő ilyen adottságaik tudatosítása és erősítése által (erkölcspedagógiai cél);
- a fiatalok szorongásos büntudatának és az intra-pszichikus konfliktusnak a szétválasztása, a két-
tő megkülönböztetése képességének erősítése (mentálhigiéniai cél);
- az ember transzcendens lényegéről és létfeladatáról kialakult kép továbbélesítése, az egyéni ide-
ális énkép közelítése ehhez (általános személyiségfejlesztési cél).

Lépések:

- bevezető gondolatok és kérdések;
- a lelkiismeret születése, szerepei, fejlesztése, hatása;
- illusztrációs anyag bemutatása;
- összefoglalás;
- feladatkielölés.

Tartalmi vázlat, a kulcsfogalmak megjelölésével

1. Már este hét felé jár az idő, te pedig belemártóztál a plázában a CD-hallgatásba. Látod, hogy egy csákö új iskolatáskát visz a pénztárak felé. Bevillan, hogy még nincs kész a matek házid, pedig holnap biztosan feleltetés lesz. Lepakod a füledről a fejhallgatót és tépsz a kijárat felé.

Hétfő reggel a suliban kagylózod, hogy a padszomszédod szövegel, meddig lógott náluk az unokatesója tegnap. Bevillan: a múlt héten megígérted a nagynénédnek, hogy a hétvégén elkavarsz hozzá a kórházba, de közben elszállt az agyad, a hétvége meg elmúlt. A szüleidnek lövésük sincs róla, hogy mit ígértél neki, ő pedig soha nem borítaná rád, hogy elfeledkeztél róla. Mégis, alig várod, hogy vége legyen a gályázásnak és máris felcuppanj a 34-esre, amelyik megáll a kórház előtt.

Két hétköznapi esetet olvastál magadról. Mi az, ami közös bennük? Miben volt más az esti és a délelőtti? Próbáld megfogalmazni, mi a különbség a kötelességtudat és a lelkiismeret között!

2. Azt pontosan tudod, hogy mikor és hol születtél. A benned megszólaló „erkölcsi hangról”, amelyik a beteg nagynénédhez indított, azonban ezt nehéz megmondani. Vajon veled született, vagy később alakult ki benned a szüleid, a tanáraid hatására? Erről már sokan nagyon sokfélét leirtak. Az álláspontok két pólusa: a természetfilozófiai (vagy naturalista) és a szokáselvű (vagy konvencionalista) felfogás. (Hogy melyik micsoda, megtudod a tanárodtól.) Az újkortól egyre inkább ez utóbbi felé hajlottak. Ma már más, öröklődéstani és tanuláseméleti vizsgálatok alapján is – a legvalószínűbb válasz az, hogy is-is: van egy veleszületett adottságod, az erkölcsi érzék. Ez azonban veled együtt fejlődik azáltal, hogy nevelést kapsz, megismeresz embereket, olvasol egy jó regényt és magadban is elgondolkodsz a dolgokról. Sőt, az, hogy most etikaórán erről tanulsz, szintén erősítheti ezt a képességedet. A tanulással, neveléssel és önképzéssel fejlesztett etikai érzék az erkölcsi tudat. Ennek a hangját hallod úgy, hogy megszólalt a lelkiismereted.

3. Egy színész többféle szerepet alakíthat, néha még ugyanabban a darabban is. A lelkiismeretnek szintén különféle szerepei, funkciói vannak. Ezek a következők:

– őrszem; a vár fokán strázsál, hogy időben figyelmeztessen a közelgő veszélyre, az ellenséges csapatmozgásokra. Ilyen az, amikor a belső hang előre szól: 'vigyázz, bele ne menj ebbe a csapdába!' Ezt hívjuk megelőző lelkiismeretnek;

– ügyész; az ő dolga az, hogy ismertesse a vádat egy bűntény kivizsgálása után. A belső hang korhol: 'látod, pedig megígérted, hogy meglátogatod...' Ez az utólagos lelkiismeret, a vádja miatti kínzó érzés pedig a lelkiismeret-furdalás; ez más, mint az az általános szégyenérzet, amit akkor érzel, ha nem talárod elég menőnek magad; ez utóbbitől jobb mielőbb megszabadulnod. A lelkiismeret-furdalás viszont hasznos, tekintsd a barátodnak és figyelj rá!

– bíró; ő dönt a vitás kérdésekben, a perekben. Olykor nem egyszerű eldönteni, mi a helyes, mi a helytelen. Van, amikor csak a rossz és a még rosszabb között lehet választani. A döntési helyzetet erkölcsi dilemmának, a meghozott ítéletet erkölcsi döntésnek nevezzük. Ha valaminek az eldöntését elhalasztod, térj vissza rá addig, amíg szabadon dönthetsz benne! Ennek a felelősségét akkor is vállalnod kell, ha tévedsz;

– páciens; elmegy az orvoshoz, hogy vizsgálja meg, mert sosem árt egy alapos kivizsgálás. A lelkiismeretünk is akkor marad ép, ha őszinte vizsgálat alá vetjük. Orvosa az az erkölcsi normarendszer, amit elfogadunk. Javadra válik, ha rendszeresen szánsz rá néhány percet, hogy átgondold, mit tétél helyesen, mit helytelenül; milyen feladatok, döntési helyzetek előtt állsz, mit kellene ezekben követned.

Ennek a negyedik szerepnek az „előadása”, a lelkiismeret-vizsgálat az erkölcsi tudat ébren tartásának legfontosabb eszköze. Ez mindig „kéznél van”, bármikor elvégezheted. Ezen kívül tanulj meg másokat meghallgatni!

4. Az előadóművészek, politikusok, üzletemberek rendszeresen igénybe veszik tanácsadóik segítségét. Szerinted neked nem volna rá szükséged időnként, hogy valamiben kikérd másnak a véleményét? Milyen tanácsadóid lehetnek lelkiismereted fejlesztésében?

Egy igazi jóbarát is lehet az. Ha veled egykorú, akkor számolnod kell azzal, hogy ő is körülbelül annyi élettapasztalattal rendelkezik, mint te. Egy idősebb jóbarát vagy testvér viszont már többet élt meg, mint te. Több tapasztalata lehet nálad. Szüleid és nevelőid tanácsára is érdemes odafigyelned. Gondold meg, mennyit jelent tíz-húsz év előny a tanulás és élettapasztalat terén?!

Azután ott a temérdek érték a kultúránk kincseskamrájában: a Biblia, a szépirodalom, az erkölcsfilozófusok művei sokat segíthetnek. Ezeken nemzedékek nőttek föl és kipróbálták őket. Az erkölcsi tanácsokat normaként alkalmazták. A norma azt a mértéket jelenti, amihez mérem magam és mások dolgait.

Fontos, hogy ezeket a tanácsokat mindig szűrj át a lelkiismereted szűrőjén, hogy amit döntesz, az a te döntésed legyen!

5. A fejlesztés következő eszköze: a gyakorlás. Egy profi focistának naponta több órán át edzenie kell. Enélkül elsatnyulnának az izmai, megkopnának a reflexei. A lelkiismeret egészséges fejlődéséhez is hozzátartozik a mindennapi gyakorlás.

Törekedj arra, hogy gondolkodó ember légy! Emellett az is fontos, hogy hallgass a lelkiismeretedre! Azok, akik elnyomják az erkölcsi érzéküket vagy hagyják eltorzulni a gondolkodásukat, később már aligha tudnak visszatérni a helyes, egészséges gondolkodáshoz. Így alakulhat ki az erkölcsi tudat hiánya, deficitje. A lelkiismeret is elsatnyulhat bennünk, ha elhanyagoljuk.

6. Az erkölcsi gondolkodás fejlesztése erős jellemet formál. A jellem pedig súlyt, erkölcsi tekintélyt vív ki magának.

„Jaj annak, aki nem hasonlít olykor Don Quijotéra, és sohasem nézi óriásoknak a szélmalmost! Ez a Don Quijote önnönmaga megígézője volt. A maga lelkéhez idomította a természetet” – írja Anatole France. Mondd el más szavakkal, mit jelent az utolsó mondat! Miért sajnálkozik az író azon, aki soha nem küzd szélmalomokkal?

Akik jelentős eredményeket értek el életükben, erős jellemük volt. Ford, a nagy amerikai autógyáros végigjáratta a fiait a szakma minden lépcsőfokán, mert egykor maga is kétkezi munkából lett sikeres mérnök és üzletember. Miért ezt az utat szánta nekik?

Az erős lelkiismeret a jellem kisugárzásán át meggyőző erővel bír. Luther korának egyházi és világi tekintélyeivel szemben bátran képviselte meggyőződését. A wormszi birodalmi gyűlésen arra kényszerítették, vonja vissza tanait, de ő inkább – az életét is kockáztatva – a lelkiismeretére hallgatott. Ezzel aztán még több hívet szerzett újító mozgalmának, a reformációnak.

Ez a példa is megerősíti Henri-Frédéric Amiel francia-svájci filozófus meggyőződését, aki szerint a lelkiismeret történelmet formál:

„Nem a történelem tanítja a lelkiismeretet tisztességre, hanem a lelkiismeret tanítja rá a történelmet. A tények megrontók, s mi vagyunk azok, akik megjavítjuk őket azzal, hogy állhatatosan kitarunk eszményeink mellett.”

Illusztrációk a 7. évfolyam anyagához

Az 1. ponthoz: Romulus és Remus az anyafarkassal, szoborcsoport (fekete-fehér fotó);

a 2. ponthoz: Iustitia istennő szobra (fekete-fehér fotó);

a 3. ponthoz: felvétel a Manchester United labdarúgó-mérkőzéséről (színes fotó);

a 4. ponthoz: Prométheusz Zeusszal és a saskeselyűvel (mázás kerámiatál, színes fotó);

Házi olvasmány: Péter megtagadja Jézust (Márk evangéliuma 14, 26–31; 66–72.).

Feladat: fogalmazást írni 15–20 mondatban Péter lelkiismeretéről.

Illusztrációk a 11. évfolyam anyagához:

Az 1. ponthoz: egyiptetjű, csecsemő ikerpár (fekete-fehér fotó);

a 2. ponthoz: FBI-mesterlövész egy épület tetején (zoom-felvétel);

a 3. ponthoz: Celine Dion énekesnő koncertje (színes magazinfotó);

a 4. ponthoz: fegyvertelen civil vonul tankokkal szemben a Tien-anmen téren (fekete-fehér dokumentumfotó);

Házi olvasmány: József Egyiptomban fölfedi kilétét testvéreinek – részletek Thomas Mann 'József és testvérei' című regényéből (József, a kenyéradó – VI. fejezet, Én vagyok az! és Ne háborogjatok! Című epizódokból)

Feladat: esszéírás 2–3 gépelt oldalon 'Lelkiismereti motívumok a regényrészletben' címmel.

Jegyzet

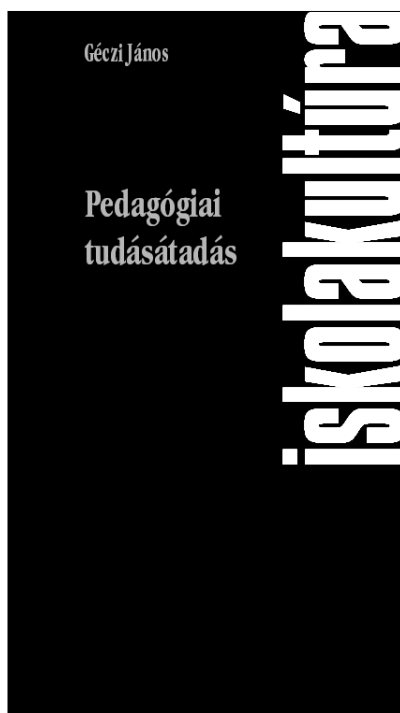
(1) „A lelkiismeret... az az erkölcsi érzék, amellyel valaki saját tetteit és gondolatait megítéli.” *Magyar Értelmező Kéziszótár*. (1992) Akadémiai Kiadó, Budapest. 841., c.I. „a nevelés és a szocializáció folyamán belsővé vált erkölcsi érték- és normarendszer, az adott személy ezzel azonosul és erkölcsi önértékelésének alapjává válik; intuitíve, többé-kevésbé öntudatlanul jelzi, hogy egy cselekedet erkölcsi szempontból megengedhető (lett volna vagy sem). Ez utóbbi esetben büntudatot ébreszt.” *Egyetemes Lexikon*. (1994) Officina Nova, Budapest. 534., cc. II–III.

- (2) Fontos nyelvelmélkünk, a Károli Biblia igazolja, hogy a XVI. század embere jól ismeri a kifejezést: „Vgy mint kic meg ielentic, hogy az töruennec tselekedeti az ő szüekbe be iratott, kiknec lelkek esmérési és az ő gondolatyooc, mellyec egy mast vadollyac vagy mentic, egyetembe bizonságot téssen.” In: *Róm 2, 15, Szent Biblia*. (1590) Vizsoly. Facsimile. A lelkek esmérési az eredeti syneidaeseós konjugált forma (genitivus Plur.3.), tehát a syneidaesis megfelelője Károli fordításában!
- (3) A magyar birtokoset mind a lokális, mind a respektív, mind a mediális-instrumentális, mind pedig a generatív értelmet megengedi.
- (4) Lásd Küng, H. (1995): *Világvallások etikája*. Egyházfórum, Budapest.
- (5) A fenomenológiában Husserl, a teológiában Ellul alkalmazzák ezeket a fogalmakat.
- (6) Atkinson et al.: i. m. 98. kk.
- (7) Uo. 81–82.
- (8) Lásd n. 77.
- (9) Lásd Erikson moratóriumát; hiv.: Fodorné Nagy S. (1996): *A katechézis kommunikációs problémái*. (disszertáció) Kálvin, Budapest. 49.
- (10) Az értelem és az érzelem összefüggése a gyermek mentális fejlődésében. (1989) Ford. Kiss T. In: *Fejlődépszichológia I. Szöveggyűjtemény*. ELTE Tankönyvkiadó, Budapest. .
- (11) Az erkölcsi tekintély Durkheim tana szerint. In: Kiss Á. (1948, szerk.): *Nevelés és neveléstudomány*. 219–246.
- (12) Kiss, 2000, 133.
- (13) In: *A gyermek kétféle erkölce. Válogatott tanulmányok*. (1970) Gondolat, Budapest. 407–439.
- (14) Tillich, P.: 1996, 41.; hiv.: Fodorné, 1996.
- (15) Kiss, i.m. 135.
- (16) Karácsony Sándor által használt fordulat a nevelés (növelés) szabad, bensőséges, evangéliumi légkörének a meghatározására

Irodalom

- Anzenbacher, Arno (1993): *Bevezetés a filozófiába*. Herder, Budapest.
- Anzenbacher, Arno (2001): *Keresztény társadalometika*. Szent István Társulat, Budapest.
- Arisztotelész (1971): *Nikomakhoszi etika*. Magyar Helikon.
- Atkinson, Rita L., et al. (2001): *Pszichológia*. Osiris, Budapest.
- Augustinus, aurelius (1982): *Vallomások*. Gondolat, Budapest.
- Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Szent István Társulat, Budapest.
- Biblia* (1590): Károli Gáspár fordítása szerint, Vizsoly. Facsimile.
- Bóna Gézáné Maksay Mária (2002): *Ember- és társadalomismeret, etika – Tankönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*. Okker, Budapest.
- Bóna Gézáné Maksay Mária (2003): *Emberismeret és etika. Tankönyv a gimnáziumok 11. évfolyama számára*. Okker, Budapest.
- Bóna Gézáné Maksay Mária (2002): *Kézikönyv (a kerettanterv alapján) az általános iskolák 7. osztálya számára készült Ember- és társadalomismeret, etika tankönyvhöz*. Okker, Budapest.
- Bonhoeffer, Dietrich (1949): *Ethik*. Kaiser Verlag, München.
- Boross Géza (1996): *Bevezetés a valláspedagógiába*. Ráday, Budapest.
- Bölcskei Gusztáv – Lenkey István (2001): *Idegen eredetű vallási szavak és fogalmak szótára*. Ethnica, Debrecen.
- Csepeli György: *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.
- Egyetemes Lexikon*. (1994) Officina Nova, Budapest.
- Etikai Kislexikon*. (1984) Kossuth, Budapest.
- Fodorné Nagy Sarolta (1996): *A katechézis kommunikációs problémái*. (disszertáció), Kálvin, Budapest.
- Gehlen, Arnold (1976): *Az ember, természete és helye a világban*. Gondolat, Budapest.
- Hahn, Hans-Christoph (1974): *Gewissen – syneidesis*. Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament, Brockhaus, Wuppertal. 555. kk.
- Hársing László (2001): *Az európai etikai gondolkodás*. Bíbor, Miskolc.
- Heeger, Robert – van Willigenburg, Theo (1993): *The Turn to Applied Ethics. Practical Consequences for Research, Education, and the Role of Ethicists in Public Debate*. Societas Ethica, Kok Pharos, Kampen.
- Hézszer Gábor (2001): A betegség és büntudat történelmi gyökerei és pszichodinamikus összefüggései. In: *Miért? Rendszerelmélet és lelkigondozói gyakorlat*. Pasztorálpszichológiai tanulmányok. Kálvin, Budapest.
- Kamarás István – Vörös Klára (1998): *Embertan III*. Nodus, Veszprém.
- Kamarás István (1990): *Íme, az ember! OKI*, Edukáció, Budapest.
- Kamarás István (2001): *Embertan*. Pedagógus Szakma Megújítása Munkaközösség, Budapest.
- Kamarás István (2001): *Erkölcstan*. Krónika Nova, Budapest. A 8. fejezetet írta: Gáspár Csaba László; lektorálta: Lányi András.
- Kant, Immanuel (1980): *A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*. Gondolat, Budapest.

- Kiss Tihamér (2000): *A gyermek erkölcsi fejlődése*. Református pedagógiai és katechetikai füzetek 1. RPI, Budapest.
- Küng, Hans (1995): *A világvallások etikája*. Egyházfórum, Budapest.
- Lane, Tony (2001): *A keresztyén gondolkodás rövid története*. Harmat – Kálvin, Budapest.
- Magyar Értelmező Kéziszótár*. (1992): Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mészáros András (2000): *Gondolkodás és viselkedés – Etika 13–14 éveseknek*. Flaccus.
- Németh Dávid (1993): *Isten munkája és az ember lehetőségei a lelkigondozásban*. (disszertáció) Kálvin, Budapest.
- Németh Dávid – Kaszó Gyula (2001): *Vallásdidaktikai szöveggyűjtemény*. Ráday, Budapest.
- Pais István (1995): *Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák*. A szerző kiadása, Budapest.
- Pannenberg, Wolfhart (1998): *Mi az ember?* Egyházfórum, Budapest.
- Sawyer, Frank (1998): *Jó és rossz. Felfedezések a szociáletikában*. Sárospatak.
- Schweitzer, Friedrich (1999): *Vallás és életút. Vallási fejlődés és keresztyén nevelés gyermek- és ifjúkorban*. Kálvin, Budapest.
- Sebestyén Jenő (1993): *Református etika*. Iránytű, Budapest – Gödöllő.
- Steiger Kornél (2003): *Filozófia*. Holnap, Budapest.
- Szűcs Ferenc (1993): *Teológiai etika*. Ref. Zsin. Iroda, Budapest.
- Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*. (1974): Brockhaus, Wuppertal.
- Tillich, Paul (1996): *Rendszeres teológia*. Osiris.
- Tóth László: *Pszichológia a tanításban*. Pedellus, Debrecen.
- Török István (1988): *Etika*. Free University Press, Amszterdam.
- Varga Zsigmond József (1991): *Újszövetségi görög-magyar szótár*. Ref. Zsin. Iroda, Budapest.

Az Iskolakultúra könyveiből